

שמוליק פרידמן בן-שלום

גרעינים תורניים בעיירות הפיתוח

עבר, הווה וחזון עתידי

1. הקדמה
2. מבוא - כיצד נוצרו עיירות הפיתוח?
3. הבעיות המרכזיות בעיירות הפיתוח
 - א. דימוי שלילי והגירה שלילית
 - ב. פערים וניכור בחברה הישראלית
4. דרכי הפיתרון עד הגעתם של הגרעינים התורניים
 - א. הזרמת כספים והטבות לאנשים
 - ב. מתנדבים לעיירות פיתוח
5. הבשורה של הגרעינים התורניים
 - א. מטרת הגרעינים התורניים: הקמת קהילה יחד עם הנוער המקומי החזק
 - ב. "לשם מה?" - שליחות וחלוציות
 - ג. יצירת קבוצה אינטגרטיבית

* * *

1. הקדמה

מאז שנות ה-80 גופים שונים בציונות הדתית החלו בניסיונות של התיישבות בעיירות הפיתוח מתוך מטרה להתמודד עם הבעיות השונות של העיירות. בגל הראשון קמו קבוצות במספר קטן של מקומות כמו קריית שמונה, מעלות, דימונה ואילת. קבוצות אלו, שהיו בעלות גוונים שונים, התארגנו בדרך כלל סביב ישיבות הסדר מקומית או סביב מוסד כמו מכון ההוראה של כולל "מרץ" במבשרת ציון. הדגש של קבוצות אלו היה על לימוד תורה ועיסוק של בוגרי הישיבה בחינוך.

בשנת 1983 הוקם בירוחם גרעין "יחד" שייחודו היה בתודעת השליחות החברתית של הגרעין. הייחוד המרכזי של מושג הגרעין הוא בדגש המושם על הקבוצה המשימתית ולא על הפעילות המשימתית של היחיד בתור מורה, מחנך או פעיל בקהילה. הייחוד השני של מושג הגרעין הוא בתפיסתו את עצמו כמוסד הצריך לגדול, להתפתח ולהפוך לתנועה שתמשוך אחריה בני נוער רבים ממרכז הארץ ומעיירות הפיתוח עצמן.

באמצע שנות ה-90 התארגנו חמש קבוצות ותיקות (בית שמש, אילת, באר שבע, דימונה וירוחם) והקימו את ארגון "גחלת", ארגון המאחד את הקבוצות השונות, שבראשו עמדו ראשי הגרעינים: הרב רחמים נסימי (בית שמש), מיכי אברמוביץ' (אילת), הרב דוד תורג'מן (דימונה), אבי וורצמן (באר שבע) ואנכי (ירוחם). המוטיבציות המרכזיות להקמת "גחלת" היו מצד אחד ההבנה הפשוטה שניסיון

העבר לימד את הקבוצות השונות שבלי התארגנות ארצית אין סיכוי לקבלת תמיכה כספית מהמדינה, ומאידך, רצון להקים קבוצות נוספות שיחזקו את המפעל ויתנו הצדקה נוספת לדרישותיהם לקבלת תקציב משמעותי מן המדינה. כאן כבר טמונה התחלת ההתפתחות של מושג הגרעין הרוצה לגדול ולהפוך לתנועה ארצית גם בקרב הקבוצות האחרות שהרכיבו את "גחלת".

ארגון "גחלת" כתב מצע ובנה קריטריונים שהתקבלו על ידי משרדי הממשלה והחל במסע הסברה בישיבות ההסדר ובקרב הפוליטיקאים שמטרתו גיוס חברים לגרעינים נוספים וגיוס כספים לגרעינים הקיימים ולהקמת גרעינים נוספים. תקציבים אלו והקמת קרן "מורשת" כעבור שנתיים נוספות, נתנו דחיפה עצומה לכל תנועת הגרעינים התורניים ועשרות גרעינים הוקמו מאז (כיום ישנם מעל שישים גרעינים הפזורים ברחבי הארץ), ונראה שכיום כמעט ואין עיירת פיתוח שאין בה פעילות של גרעין תורני. בבשורה של הגרעינים התורניים טמון הסיכוי להצלחה של עיירות הפיתוח, ובמאמר זה אפרוס את הדרך בה, לדעתי, על הגרעינים לצעוד כדי להצליח לממש את מטרתם.

2. מבוא - כיצד נוצרו עיירות הפיתוח?

על מנת להבין את הבשורה של הגרעינים עלינו קודם כל להבין כיצד נוצרו העיירות ומה הן הבעיות המרכזיות שמאפיינות אותן. נפתח איפוא בסקירה קצרה של תולדות עיירות הפיתוח ובהגדרת הבעיות איתן הן מתמודדות.

התנועה הציונית, ובהמשך מדינת ישראל, שמו להן למטרה לפתור את בעיית העם היהודי, לקבץ גלויות ולהקים בארץ חברת מופת שתהווה בית לעם היהודי כולו. לכן, בשנותיה הראשונות, השקיעה המדינה כוחות רבים ומשאבים אדירים בקליטת עלייה, למרות מלחמת השחרור בה נלחמה על עצם קיומה. המדינה קלטה מאות אלפי עולים בשלוש השנים הראשונות להיווסדה שהכפילו את מספר תושביה.

עלייה המונית זו יצרה בין היתר בעיה חמורה של מגורים – פשוט לא היה היכן לאכלס את העולים החדשים. בתחילה שלחה המדינה את העולים להתיישב בערים הערביות שננטשו במלחמת השחרור ובמחנות הצבא הבריטי שנעזבו עם חזרת הכוחות הבריטיים לאנגליה בתום תקופת המנדט. במקביל הוקמו מחנות גדולים של אהלים ("מחנות העולים") אליהם נשלחו העולים שהגיעו ארצה. בהמשך התפתח רעיון משוכלל יותר: המעברות. הוגה הרעיון היה לוי אשכול, אז ראש המחלקה להתיישבות של הסוכנות. המעברות הראשונות הוקמו במאי 1950, וכעבור זמן לא ארוך, בסוף שנת 1951, מספר התושבים במעברות הגיע לכ-220,000 עולים.¹ הרעיון הבסיסי של המעברות היה להקים את המחנות הזמניים הללו בסמיכות לערים הותיקות כדי לאפשר את הישענות המחנות על התשתיות הפיזיות, החברתיות והתעסוקתיות של הערים הותיקות.

למרות השיפור לעומת "מחנות העולים", עדיין גרו העולים באהלים, בדונים, פחונים או צריפונים, והתנאים היו קשים מנשוא: לא היתה גישה למים ולחשמל, ובחורף היו הצפות לרוב. הבעיה הקשה ביותר הייתה בעיית האבטלה שגרמה לעוני רב בקרב העולים. האבטלה הביאה לשעמום ולתחושות תסכול וחוסר משמעות לחיים, וכן גרמה לקנאה באוכלוסייה הוותיקה שהייתה, באופן יחסי, אמידה ומבוססת. המדינה לא המשיכה בפיתרון זה לאורך זמן. בתחילת שנות ה-60 החלה המדינה ביישום

1. מרים קצנסקי, "המעברות", בתוך: מרדכי נאור (עורך), **עולים ומעברות - 1948-1952**, ירושלים: יד בן צבי, תשמ"ז, עמ' 69 ואילך.

פיתרון חדש - עיירות פיתוח. הקמת עיירות אלו באה על רקע המצב הקשה של המעברות. בניגוד לחוסר התכנון שאפיינ את ההתיישבות במעברות, עיירות הפיתוח נבנו באופן מתוכנן ומסודר.² המיקום של עיירות הפיתוח נבחר על פי קריטריונים ציוניים. רוב היישוב היהודי באותה תקופה התיישב במרכז הארץ - "בין חדרה לגדרה" - ומוסדות השלטון ראו חשיבות רבה בפיתוח התיישבות באזורים הפריפריאליים של מדינת ישראל - הנגב והגליל. הנגב היה חשוב במיוחד לדוד בן גוריון, כיון שראה בו אזור בעל פוטנציאל רב מבחינות רבות, ובעיקר בגלל גודלו ועתודות השטח שבו לקליטת העלייה היהודית מקצוות תבל. לפיכך נשלחו העולים החדשים לאזורים אלו. מכאן משמעות השם "עיירות פיתוח" - עיירות שמטרתן לפתח את הנגב והגליל. בנוסף, הייתה מחשבה שעירות הפיתוח יהיו מעין יישוב עירוני שיהווה את המרכז לאזור כולו (לקיבוצים ולמושבים) ויספק את שירותי המסחר, הבנקאות, הרפואה, התרבות ועוד.³

על אף החשיבות הציונית של עיירות הפיתוח העולים החדשים לא רצו להגיע אליהן. הם העדיפו לגור במרכז, ואלו שהצליחו "להסדר" אף מימשו את רצונם.⁴ בתפיסתם של העולים, במרכז הארץ טוב, ואילו בפריפריה פחות טוב. הדרך המרכזית לעודד את ההגירה לעיירות הפיתוח הייתה מתן הטבות למתיישבים. המדינה נתנה יחידות דיור והעבירה אותם למתיישבים החדשים כמעט בחינם. יתרה מכך, המדינה ייצרה בעיירות ובסביבתן מקומות תעסוקה על ידי סבסוד מאסיבי של משקיעים המוכנים להקים מפעלים. נוסף על כך היא העניקה (ומעניקה עד היום) הטבות במס הכנסה, מְמָנה יום לימודים ארוך, השקיעה בתשתיות ועוד ועוד. לסיכום, המדינה השקיעה ומשקיעה כספים רבים על מנת לממן הטבות רבות שמטרתן לגרום לאנשים להישאר ולפתח את הנגב והגליל. מגמה זו נמשכת עד היום - בירוחם למשל, מדינת ישראל משקיעה כ-70 מיליון שקל בשנה על עיר של כ-9500 תושבים בלבד.

2. ראו משה ליסק, **עיונים בהיסטוריה חברתית של ישראל**, ירושלים: הוצאת מוסד ביאליק, תשס"ט, שער ב, "קולטים ועולים, שנות ה-50 וה-90, המהפכה הדמוגרפית-החברתית בשנות ה-50: קליטת העלייה הגדולה", עמ' 157-188.
3. ראו עוד אלישע אפרת, "עיירות הפיתוח בישראל", בתוך: צבי צמרת, אביבה חלמיש ואסתר מאיר-גליניצשטיין (עורכים), **עיירות הפיתוח**, ירושלים: הוצאת יד בן צבי, תשס"ט (להלן: **עיירות הפיתוח**), עמ' 70-37.
4. ההפניה של העולים לעיירות הפיתוח לא הייתה שוויונית. בעוד העולים מארצות אפריקה ואסיה נשלחו ברובם לעיירות הפיתוח, הרי שהעולים מארצות אירופה נשלחו בדרך כלל למרכז הארץ. ראו על כך: אבי פיקאר, "אכלוסן של עיירות הפיתוח", בתוך: **עיירות הפיתוח**, עמ' 216-195. במאמרו, מברר פיקאר את הסיבות שהובילו את שלטונות היישוב לעשות כך. אחת מהן מתוארת בידי יהודה ברגינסקי: "[ב]שתי השנים של העלייה מצפון אפריקה [...] שלחו 85% לרחבי הארץ [כלומר לא לרצועת החוף] ו-15% להתיישבות [...] זו הייתה דוגמא של התיישבות מתוכננת [...] כך צריך לבנות את הארץ [...] זאת הייתה הדרך ואין להתחרט עליה. מה שקרה עכשיו [עם העולים ממזרח אירופה] היו פה כמה מומנטים [=גורמי השפעה]. ראשית כל סנטימנט [=קרבנה רגשית] מסוים לעליה זו. כל היושבים ליד שולחן זה הם רוסים או פולנים, הכל "לבנים", היה סנטימנט עמוק לעלייה הפולנית, האחרונים שנשארו שלא יכלו עד כה לעלות. אחר כך שמענו שיש בניהם [כך!] אקדמאים, בעלי מקצוע, אנשים שבשבילים העולם פתוח. לא רצו לשלוח אותם למקומות ששם יושבים יוצאי עדות המזרח. היו תירוצים שונים. אמרנו לעצמנו: יהודים אלה אינם כמו הקודמים [...] חשבנו שנעשה טובה ליהודים ולעניין [...] צמחו תיאוריות שונות [...] המגמות והסנטימנטים כאילו היו מעשיים [...] נמצאנו תחת לחץ גדול של המלצות. מי לא ביקש שישארו את הקרובים שלהם בערים - מכרים, ידידים, חברים, בקשו להשאיר אותם במקום אחד: תל אביב" (מופיע שם בעמ' 207, הסוגריים הן, כמרומה, הוספה של פיקאר. המקור: יהודה ברגינסקי בהנהלת הסוכנות, 8.7.1957, עמ' 12, ארכיון ציוני מרכזי, S100/112).

2. הבעיות המרכזיות בעיירות הפיתוח

2א. דימוי שלילי והגירה שלילית

כאמור, המדינה העניקה הטבות רבות לעולים החדשים כדי שיתיישבו בעיירות הפיתוח. למרות כל ההטבות עיירות הפיתוח לא נחשבו למקום מבוקש כבר מראשיתן. כמובן שאף אחד "מבחרץ", מהמרכז או מהקיבוצים, לא העלה על דעתו להצטרף לשם, ומי שיכל מבחינה כלכלית לעזוב, עזב.

אצל "השכנים" הקיבוצניקים המציאות הייתה שונה לחלוטין. הם ראו עצמם כחלק מהמרכז, וכך המרכז ראה אותם. הם לא נחשבו לפריפריה, אלא לאליטה חברתית. הם היו החלוצים אותם כל ילד במרכז הערץ, עבורם הם היו מקימי המדינה ומגיניה. הגיבור החברתי של הנוער במרכז הארץ היה החלוץ המגשים בקיבוץ, כנגב ובגליל (כך, בבני עקיבא, החל משנות ה-50, דרך ההגשמה היחידה הייתה הקיבוץ).⁵ בניגוד לקיבוצים, הדימוי של עיירות הפיתוח היה נמוך מראשית דרכן, הן בעיני החברה⁶ והן בעיני עצמם. המדרג החברתי היה אם כן פשוט: האליטה היו הקיבוצניקים, "מעמד הביניים" היו העירוניים, ואילו האחרונים, התחתית של החברה, היו עיירות הפיתוח.⁷ אם כן, אין זו בעיה של פריפריה גיאוגרפית אלא של פריפריה חברתית.⁸ לא המרחק הפיזי מפריד ביניהן לבין המרכז, אלא המרחק הנפשי והחברתי.

כמובן, הדימוי השלילי הוביל להגירה שלילית. כך, רוב התושבים החזקים עזבו את עיירות הפיתוח, ורק התושבים החלשים נשארו. התמונה הזאת מאפיינת את עשרים השנים הראשונות של המדינה, אך מבחינות רבות היא נכונה אף בימינו. עד ימינו עיירות הפיתוח נחשבות לפריפריה חברתית, הדימוי שלהן הוא נחות, ובגדול כל מי שיכול עוזב אותן.⁹ יש סיפור שאני תמיד מספר בהקשר זה, ולדעתי הוא מבטא את הנקודה בצורה טובה:

5. בוועידת תנועת בני עקיבא בשנת 1940 נקבע כי ההגשמה של בוגרי התנועה היא רק בקיבוץ. ראו על כך: יוחנן בן יעקב, "הערפל חותר תחת היסודות", בתוך: שמואל גליק (עורך), **זכור דבר לעבודך - אסיפת מאמרים לזכר דב רפל**, ירושלים: הוצאת המרכז להגות בחינוך יהודי ע"ש דב רפל במכללת ליפשיץ והוצאת אוניברסיטת בר אילן, תשס"ז, עמ' 540. עוד על כך ראו: שאול רו (עורך), **שלום קניאל - חייו ומשנתו**, תל אביב: הוצאת הקיבוץ הדתי ובני עקיבא, תשכ"ז, עמ' 55.
6. יגאל צחור, יו"ר תנועת העבודה העולמית, בראיון שנתן בשנת 2010 לאלישיב רייכנר, הזכיר כי "תושבי שדרות אמרו לי: אנחנו נמצאים כאן חמישים שנה כמו הקיבוצים, והם חמישים שנה חלוצים, ואנחנו עדיין פליטים" (אלישיב רייכנר, "שלחתם, שכחתם", **מקור ראשון**, מוסף "דייוקן", יג תמוז תש"ע, 25.6.10). עוד על הדימוי הגרוע של עיירות הפיתוח בעיתונות ראו: אלי אברהם, "דימוי ערי הפיתוח בעיתונות הארצית", בתוך: **עיירות הפיתוח**; וכן ראו: דפנה למיש, "דימויים בתקשורת", בתוך: אורי רם וניצה ברקוביץ (עורכים), **א/שיויון**, באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון, תשס"ז, עמ' 107-100.
7. לדוגמא: סעד ושדרות נמצאות באותו מרחק מהמרכז, אמנם בעוד בעיני תושבי שדרות הם פריפריה מסכנה והשאפה שלהם היא רק לברוח ממנה כאשר יוכלו, בעיני תושבי סעד הם המקום הכי טוב, הם החלוצים.
8. על אופייה של הפריפריה של יוצאי ארצות האיסלאם במדינת ישראל ראו: אשר כהן, "ש"ס: פריפריה בלב המרכז", בתוך: אביעזר רביצקי (עורך), **ש"ס: היבטים תרבותיים ורעיוניים**, תל אביב: עם עובד, תשס"ו, עמ' 327-350. על משמעותה של פריפריה והיחס בינה לבין המרכז ראו: ישראל כ"ץ, "פריפריה היא לא רק מקום", בתוך: ישראל כ"ץ, זאב דגני, תמר גרוס (עורכים), **אי-כאן**, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2008, עמ' 59-50.
9. במחקר שנערך עבור משרד הבינוי והשיכון על ידי חברת צנובר יועצים בדצמבר 2006, ונקרא "כלים לעידוד התיישבות בעיירות פיתוח באזורי עדיפות לאומית - בחינת כלים קיימים והצעת כלים חדשים", נקבע כי "מגמת ההגירה השלילית מתמשכת לכל אורך עשרים השנים האחרונות, כנגב ובגליל גם יחד... ממסנותיו: "מניחות הקשרים בין הטבות ממשלתיות ומאזן ההגירה ליישוב עדיפות לאומית עולה כי לדימוי היישוב ישנה השפעה חשובה על ההגירה אליו...". לדו"ח המסכם של המחקר ראו: <http://www.zenovar.com/publication-he-001.asp>.

לפני כעשרים שנה הייתי שותף לפרוייקט של שבתות תרבות בירוחם. אחת לחודש-חודשיים היינו מארגנים שבת מיוחדת שבמרכזה היה מפגש חברתי-תרבותי המיועד עבור צעירי ירוחם. בשנת 1992, ראש עיריית ירוחם דאז, ברוך אלמקייס, פנה אלינו כדי שנארגן שבת תרבות בנושא "הישארות בירוחם". הוא הבין אז שההגירה השלילית היא הבעיה המרכזית של ירוחם, ולכן תכנן להקדיש את המפגש באותה שבת לנושא זה, ובעצם להסביר לבני הנוער מדוע כדאי להם להישאר בירוחם, ולא לעזוב למרכז הארץ.

למפגש הוזמנו כל בני הנוער מגיל צבא ומעלה, והטענה המרכזית של ראש העיר הייתה כי הרבה יותר משתלם להישאר בירוחם: במרכז מחיר הדירות יקר הרבה יותר ממחירן בירוחם על אף שהדירות דווקא קטנות יותר. כמו כן, הסב את תשומת לבם להטבות הרבות הניתנות לתושבי ירוחם: מס הכנסה, יום לימודים ארוך, מורות חיילות העוזרות לילדים בלימודים, ועוד הטבות רבות. לאחר חצי שעה של הרצאה קם מ"פ צעיר בגולני, יליד ירוחם, ואמר: "ההרצאה הייתה מאוד יפה, ויוצא שערך ההטבות האלו הוא כחצי מיליון דולר. אני נשאר לגור בירוחם". שניות ספורות לאחר שהתיישב, הוא קם ואמר: "התחרטתי, איני נשאר פה". כתשובה לשאלתו של ראש העיר מה גרם לשינוי דעתו, סיפר המ"פ שנזכר בתגובות אנשים חדשים שהוא פוגש בצבא המגלים שהוא מירוחם: "אתה? מירוחם? עוד לא הצלחת לברוח משם"? ולכן הוא מוכן לוותר על כל ההטבות הללו ולא להישאר עם הדימוי של ה"לא יוצלח" שלא הצליח לברוח מירוחם.

הסיפור הזה ממחיש עד כמה גדולה בעיית הדימוי השלילי של עירות הפיתוח - הדימוי שווה הרבה יותר מכל ההטבות שהמדינה מעניקה. כמו כן ממחיש הסיפור, עד כמה - גם אחרי עשרות שנים שהעירות קיימות - הבעיה הזו עדיין קיימת. לדאבוני גם בימינו החלום של רוב הנוער החזק בעירות הפיתוח הוא לעזוב למרכז וזאת למרות כל ההטבות שהמדינה מציעה והיתרונות הרבים של הקרבה למשפחה.

2.2. פערים וניכור בחברה הישראלית

הדימוי השלילי וההגירה השלילית אינן הבעיות היחידות של עירות הפיתוח. רבים מבני עירות הפיתוח הינם עולים מצפון אפריקה, והם סובלים מאותן בעיות מהם סובלים בני עלייה זו בכל הארץ. קליטתה של עלייה זו אשר נפוצה בכל חלקי הארץ, כולל בערים הגדולות, נכשלה. תוך כמה שנים נוצרו בין העולים החדשים לבין וותיקי היישוב היהודי בארץ פערים עצומים. היו אלו פערים מעמדיים קשים. נוצרה קורלציה בין ארץ המוצא לבין המצב הסוציו-אקונומי של האדם.¹⁰ פערים אלה, יחד עם גורמים נוספים, גרמו להיווצרותה של חברה המנוכרת למדינה הצעירה. העולים מצפון אפריקה לא הרגישו שייכות למדינה. דוגמא יפה לכך ניתן לראות במילים ששם הסופר אלי עמיר בספרו **תרנגול כפרות** כפי נורי, גיבור הספר, נער יוצא עיראק שנשלח עם כמה מחבריו לקיבוץ חילוני:

הם החדש ואני הישן, הם הגאולה ואני הגלות. רציתי להיות כמוהם, אדם חדש, ואני לא זה ולא זה. חשבתי שדי אם אוכל את מאכליהם, אעבוד בעבודות שלהם, אפילו

10. על הפערים בין אשכנזים לספרדים ראו בספרו של משה ליסק (לעיל הערה 2), שער ג, "עדתיות והבעיה העדתית", עמ' 239-

בזבל, אם צריך, אבל כל זה ללא הועיל. נזכרתי בדקל שעמד בבגדד, דקל אמיתי, לא כזה שאני שוכב תחתיו, רופף, קצת חלול, לא מחובר טוב לאדמה כמוני.¹¹

מאז הדברים אמנם השתפרו, אך במשך שנים רבות זאת הייתה המציאות בארץ. חוסר השייכות בא לידי ביטוי ברצון (או ליתר דיוק: בחוסר רצון) לתרום למדינה. כך, כדוגמה, במשך שנים רבות מעט מאוד נערים מנתיבות וירוחם התגייסו לחילות קרביים. רובם חיפשו את השירות ה"קל" והקרוך ביותר הביתה.

המדינה ניסתה בדרכים שונות להביא לצמצום הפערים בין העולים החדשים לבין האשכנזים הוותיקים. אך למרות השקעה אדירה בחינוך¹² (כיתות קטנות, יום לימודים ארוך, מורות חיילות ועוד) הפערים נשארו, פחות או יותר, כמות שהיו. חל אמנם שיפור גדול בהשכלה ובכמות האקדמאיים, אך שינוי זה עבר על כל החברה הישראלית ולכן הפערים נשארו בעינם.¹³

פערים מעמדיים מחלישים כל חברה והם יוצרים בעיות של ניכור וחוסר הזדהות של המעמדות החלשים עם המדינה. כשמצטרף לכך גם מתאם עדתי הם מחלישים עוד יותר את החברה. במציאות שבה מדינת ישראל מוקפת ב-400 מיליון אויבים ובמיליארד מוסלמים עוינים נוספים, בעיית חוסר ההזדהות, וחוסר הנכונות להירתם לטובת המדינה, שבאה בעקבותיה, הופכת למסוכנת ביותר לעצם קיומה הפיזי של המדינה, עליה חלמנו אלפיים שנה.

3. דרכי הפיתרון עד הגעתם של הגרעינים התורניים

3א. הזרמת כספים והטבות לאנשים

המדינה מודעת לקושי למשוך (ולהשאיר) אוכלוסיה חזקה לאזורי הפיתוח בנגב ובגליל, והיא מעמידה את הנושא בעדיפות גבוהה מאוד, כבר למעלה מחמישים שנה. במחקר שנערך על ידי חברת צנובר יועצים בשנת 2006 עבור משרד הבינוי והשיכון בנושא עידוד התיישבות בעיירות הפיתוח, נכתב כך: "עלות ההטבות המיוחדות הניתנות לאזורי עדיפות ביחס למרכז הארץ: בשנת 2002 - 4.8 מיליארד ש"ח, ובשנת 2003 - 4.9 מיליארד ש"ח ובשנת 2004 - 3.5 מיליארד ש"ח".¹⁴ ובכל זאת, על פי המחקר: "מגמת ההגירה השלילית מתמשכת לכל אורך עשרים השנים האחרונות בנגב ובגליל גם יחד".

על מנת להמחיש ולהוריד אל הקרקע את המספרים המדהימים הללו, אביא כמה דוגמאות מהעבר ומהווה להשקעה הכספית האדירה שמדינת ישראל משקיעה בירוחם (חלק מה-70 מיליון שהמדינה משקיעה בעיירה זו בשנה) והתוצרים שלה:

1. פטור של 20% במס ההכנסה. פטור ממס הכנסה למשתכרים עד 11.5 אלף ש"ח בחודש.

11. אלי עמיר, **תרגול כפרות**, תל אביב: הוצאת עם עובד, תשנ"ב 1983, עמ' 118.

12. על החינוך בעיירות הפיתוח ראו: צבי צמרת, "חמישים שנות חינוך", בתוך: **עיירות הפיתוח**, עמ' 293-314.

13. אמנם נרשמה עלייה באחוז הזכאים לבגרות ובהליכה לאקדמיה, אך עלייה דומה נרשמה במרכז הארץ אצל בני היישוב הוותיק. לכן אין לכך משמעות רבה, ולמעשה הפערים נשארו, פחות או יותר, בעינם. פערים בין עיירות פיתוח לבין יישובים וערים, ובכלל בין אשכנזים וספרדים, קיימים גם בימינו. על פי הנתונים שנאספו על ידי מרכז אדווה (בשנים 2007-2008) ישנם עדיין פערים גדולים בתחום הזכאות לתעודת בגרות, ההליכה ללימודים אקדמיים וההכנסה. את הנתונים ניתן למצוא באתר האינטרנט של מרכז אדווה בכתובת: <http://www.adva.org>.

14. לעיל הערה 9.

2. בנייה תקציבית של דירות קרקע של כ- 120 מטר על חצי דונם נמכרות בפחות משלושים אלף דולר.
3. יום לימודים ארוך עד 15:30 לילד בבי"ס יסודי.
4. כיתות של עשרים ילדים בכיתה.
5. החלפת מחשבים בביה"ס כל שנה.
6. לוח חכם בכל כיתה.
7. חוק עידוד השקעות הון, כשעד לפני עשר שנים ניתן היה לקבל 38% החזר מכל השקעה.
8. סבסוד המתנס'ס בכשני מיליון וחצי ש"ח בכל שנה (וזאת בעיר של 9,500 תושבים בלבד).
9. עשרות מתנדבים (גרעיני צופים, שומר צעיר, מורות חיילות, שירות לאומי, קבוצות אמריקאים שבאים לשלושה חודשים כל פעם).
10. תמריצי מורים באמצעותם יכולים מורים חכמים להכפיל את משכורתם.
11. בניית מאסיבית של כיכרות ברחוב הראשי (כיכר על כל 400 מטרים).
12. השקעה של עשרות מיליונים במבני ציבור: מתנ"ס (המתחדש כל כמה שנים), ספרייה עירונית, ספורטק וכד'. תשתיות אלו מתאימות לעיר מודרנית של מעל 50 אלף תושבים.
13. מנוי חודשי להצגות במחיר של כ-300 ש"ח למנוי.
14. ניסוי של כל תכנית חינוכית שמשרד החינוך הגה אי פעם, בליווי של תקציבים נדיבים.
15. שיפור פני הבתים ברחוב הראשי בתקציב של 30 מיליון ש"ח.
16. שיפור פני המרכז המסחרי בהשקעה של 20 מיליון ש"ח.
17. בניית מפעל המיועד להיי-טק בהשקעה של 15 מיליון ש"ח. הבניין מחכה כבר מעל עשר שנים למפעל היי-טק שיתמקם בו בחינם או במחיר זעום.

אלא שבפועל, השקעות אלה לא הביאו ישועה לעיירות הפיתוח. אכן, השיפור בתשתיות, בחינוך והפרויקטים השונים שיפרו במידת מה את המצב הסוציו-אקונומי של החברה בעיירות, אך הם לא הצליחו לפתור את הבעיה המרכזית, ולמרות כל ההשקעה העצומה הזו, המפעל האדיר של יישוב הנגב נכשל, הן מבחינה כמותית (מלבד באר שבע, עד קו שדרות ישנם פחות מ-150 אלף תושבים בכל הערים ועיירות הפיתוח בנגב, וזאת אחרי ששים שנה) והן מבחינה איכותית (כאמור לעיל, בדרך כלל, כל מי שיכול לברוח מעיירות אלו, בורח).

השאלה המרכזית היא: מדוע נכשלות כל התוכניות הממשלתיות הגרנדיוזיות הללו, כבר למעלה מחמישים שנה? לדעתי, הסיבה המרכזית לכישלון ההשקעות הכספיות הללו היא בהיווצרות מעגל סגור של בעיות דימוי, חינוך, תרבות ותעסוקה. כל זמן שלא פורצים מעגל זה ההטבות העצומות אינן אפקטיביות מכיוון שאנשים לא מוכנים לוותר על אף אחד מהנושאים החשובים הללו.

ב. מתנדבים לעיירות פיתוח

במקביל להזרמת כספים ולמתן הטבות לעידוד ההתיישבות בעיירות, מדינת ישראל שלחה לאורך השנים מתנדבים רבים שבאו לתרום בתחומי הרווחה והחינוך בעיירות. בין המתנדבים אפשר למצוא

קיבוצניקים חילונים, בנות שירות לאומי דתיות, "של"פים"¹⁵, חיילי נח"ל ועוד. המתנדבים תרמו רבות בתחומים בהם פעלו וסייעו רבות לבני העיירות, אך לצד התרומה החשובה הם גרמו גם לבעיה חמורה - פגיעה אנושה בדימוי של העיירות. המתנדבים שמגיעים הם אמנם בעלי מוטיבציות גבוהות ויכולים להוות דמויות הזדהות חיוביות, אך בצד זה הם מוסיפים לדימוי השלילי של המקום, שהרי מקום שאנשים לא רוצים לגור בו, ואף יותר מכך - מקום שאנשים באים להתנדב בו, נתפס בעיני כולם כמקום חלש ובעייתי. ככל שרבים המתנדבים במקום כך הדימוי של המקום יורד. השדר שעובר מהמתנדבים (מבלי להתכוון) הוא שעירות הפיתוח הם מקום שנחמד להתנדב בו שנה או שנתיים, אך בשום פנים ואופן לא מקום להתגורר בו ולגדל בו ילדים. אחת מעירות הפיתוח ש"סבלה" במשך שנים רבות ממתנדבים רבים שבאו לזמן קצר, תרמו תרומה משמעותית והלכו לביתם, הייתה קריית שמונה. פרופ' צבי צמרת, אז מנהל תיכון "דנציגר" בעיירה, פרסם בשנת 1980 מאמר מכונן בנושא תחת הכותרת "עצתי לידידים: חידלו להתנדב". כך הוא כתב שם:

לעניות דעתי, רצוי ביותר כי חברי הקיבוצים (וכל אחד אחר!) לא יתנדבו לעבודה בעיירות הפיתוח, אלא, יעבדו בתוכן תקופת חיים משמעותית בתמורה מלאה. עדיף בעיני כי הטובים ישולבו בכל הרמות במערכות העבודה הרגילות. רק אם יתנו דוגמה אישית אחרת ויבליטו את העבודה כי אינם "עושי טובה" בעבודתם, תצמחנה עיירות הפיתוח... והיה אם בכל אופן תמשכנה ההתנדבויות יש לשנן היטב כי רצויות רק פעילויות ממושכות (הנמשכות כמה שנים!) מתוכננות, אפשרויות רק יוזמות המסייעות להעביר את השרביט לאנשי המקום ולטפח בהם מעורבות ואחריות. אם נמשיך בהתנדבות ראוי לנו ללמוד על דרך ההתנדבות הנכונה מכמה הלכות צדקה על פיהן נהגו אבותינו במשך הדורות: ...רצויה התנדבות אנונימית, רק לא פילנתרופיה ראוותנית, רק לא נדבנויות גאוותניות ומשפילות... להתנדבות מתבקש שילוב עם חינוך לעבודה. רצויה תמיכה המצטרפת לתביעה לנשיאה עצמית בנטל... רק לא התנדבות של מותרות, רק לא התנדבות המזרימה כספים ופעילויות של שבע... רצויה התנדבות המחפשת כל הזמן את הדרך להתבטלותה, לחיסולה. רצון טוב, כידוע, יכול להזיק. כוונות טובות, כבר אמרו, עלולות להוליך אל הגהנום. עכשיו דרושה, מחשבה עמוקה יותר. עכשיו, יותר מאי-פעם, דרוש ביטול המסגרות הישנות. עצתי לידידים - חידלו להתנדב. חפשו דרכים לעבודה בתמורה. ולמצער - חישבו על התנדבות אחרת: נסתרת, מחנכת, צנועה ושואפת כל הזמן להתבטלותה.¹⁶

15. שמיניות לעיירות פיתוח (של"פ) - פרוייקט של משרד החינוך ותנועות הנוער. אמנם בראשיתו הפרוייקט יוסד על ידי תנועת הצופים, אך בשנים האחרונות יוצאים גרעיני של"פ כמעט אך ורק מתנועת בני עקיבא (בשנת 2009 החלו לצאת גרעינים גם מתנועת עזרא). במסגרת הפרוייקט עוזבים שמיניסטים מרחבי הארץ את התיכון בו למדו בסוף השביעית, ועוברים כקבוצות לתיכונים בעיירות פיתוח, שם הם מסיימים את לימודי התיכון שלהם. על התכנית ראו רני רחנהיים, "שמיניסטים לעיירות פיתוח (של"פ) - ללכת על חוט תפירה", בתוך: שאול ברט (עורך), **להיות תנועה של עם - תרפי"ט-תשס"ט**, ירושלים: תנועת בני עקיבא, תשס"ט עמ' 409-415.

16. צביקה צמרת, "עצה לידידים: חידלו להתנדב!", בתוך: בארי צימרמן (עורך), **שרמות - ביטאון התנועה הקיבוצית**, עג, טבת תש"ם, עמ' 11-15.

הבעייתיות שיש בפעילותם של המתנדבים, עליה מצביע פרופ' צבי צמרת, עד לאחרונה יו"ר המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך, קיבלה מענה בפיתרון של הגרעינים התורניים, עליו ניהד את הדיבור בשורות הבאות.

4. הבשורה של הגרעינים התורניים

4א. מטרת הגרעינים התורניים: הקמת קהילה יחד עם הנוער המקומי החזק

בניגוד לניסיונות הארגוניים של המדינה במשך שלושה עשורים להתמודד עם בעיותיהן של העיירות, שלא הצליחו לשפר את מצבן בצורה משמעותית, הציעה, כאמור לעיל, באמצע שנות ה-80 קבוצה קטנה מבני הציונות הדתית רעיון חדש: גרעינים משימתיים לעיירות פיתוח. לפי רעיון זה יגיעו משפחות דתיות אידיאליסטיות ממרכז הארץ (ומאוחר יותר, במהלך שנות ה-90, גם מיישובי יהודה ושומרון)¹⁷ להתיישבות קבע בעיירות הפיתוח, ויקימו קהילה אינטגרטיבית יחד עם ותיקי המקום. קהילות אלה יפעלו לחיזוק המקום ויתמקדו בעיקר בתחומי החינוך והרווחה.

זאת ועוד, הצטרפות המשפחות החזקות לעיירות תאפשר ותעודד משפחות חזקות מתוך העיירות עצמן להישאר לגור בהן ולגדל בהן את ילדיהן, ויצירת הקהילה המשותפת היא שתוכל לשפר את הדימוי של העיירות ולעצור את הסחף של ההגירה השלילית. אם כן, מטרתם של הגרעינים התורניים בעיירות הפיתוח היא לפעול לשיפור מערכות החינוך והרווחה בעיר ולהביא לשיפור הדימוי של עיירות כדי למנוע את ההגירה השלילית מהן.¹⁸ בהקשר זה נציין דברים מתוך מחקר של משרד הבינוי והשיכון בנושא עידוד התיישבות בעיירות הפיתוח:

אחת הדרכים האפשריות לחיזוק דימוי של יישובים באזורי פריפריה הינה באמצעות גרעיני התיישבות... הבדיקה שערכנו גילתה כי לגרעיני התיישבות תרומה עולה על התרומה המספרית של המתיישבים בהם...¹⁹

בניגוד למתנדבים אשר מגיעים למקום לשנה-שנתיים, תורמים את תרומתם והולכים הביתה, ויוצרים אווירה שהעיירות הן "תחנת רכבת", בני הגרעינים הופכים את העיירות לביתם. כך, לא רק שהם תורמים יותר מבחינת כמותית ואיכותית (כמות השנים בה הם פועלים ואיכות הניסיון שנצבר בשנים אלו), אלא גם נפתרת מאליה בעיית הפגיעה בדימוי אשר רובצת בעקביה של ההתנדבות. זאת ועוד,

17. על מגמת ההתיישבות של יוצאי יש"ע בעיירות הפיתוח ראו כתבתו של נדב שרגאי, "עוברים מהתנחלות בגבעות להתנחלות בלבבות", עיתון הארץ, 02/12/01. חלק לא מבוטל מהכתבה עוסק בגרעין התורני בירוחם אותו הקמנו בתחילת שנות ה-90.

18. יש לציין כי לא כולם רואים באופן הזה את מטרתם של הגרעינים התורניים. העיתונאי אלישיב רייכנר, בוגר המחזור הראשון של ישיבת ההסדר בירוחם וכיום תושב העיירה, ששימש במשך מספר שנים כרכז חינוכי במדרשת "ביחד בירוחם", הציג במאמר שכתב בנושא לצד התפיסה שלי שתי תפיסות נוספות: "מטרתם של צוותי ההוראה שנשלחו על ידי כולל מר"ץ לעיירות הפיתוח הייתה לחזק את מערכת החינוך בעיירות מתוך תפיסה שקידום החינוך יוביל לשינוי חיובי בהן. כך הגרעינים הדתיים באילת ובבאר שבע הוקמו והוגדרו כגרעיני מורים ומטרתם העיקרית הייתה לחזק את מערכת החינוך באותן הערים... גרעיני 'קרן מורשת' שהוקמו במהלך שנות התשעים נשאו אופי תורני יותר מהגרעינים הדתיים שקדמו להם. אופי זה משליך על מטרתיו של הגרעין. הפעילות בעיירה מכוננת בעיקר לתחום התורני. עשייתם של הגרעינים מתרכזת בעיקר בהוראת מקצועות קודש בבתי הספר ובהעברת שיעורי תורה בבתי הכנסת. מטרתם של חלק מהגרעינים בעלי האופי התורני היא הפצת תורה וחיזוק אורח החיים הדתי..." (אלישיב רייכנר, "התיישבות של קבוצות אידיאולוגיות בעיירות הפיתוח, בתוך: עיירות הפיתוח, עמ' 245).

19. ראו הערה 9 לעיל.

זרימתה של אוכלוסייה איכותית מעלה את הדימוי של המקום, שכן אנשים רוצים לגור ליד אנשים טובים. בקצרה: אם המתנדבים שבאים תורמים במהלך תקופה קצרה ובעזיבתם פוגעים בדימוי של העיריות ובמאזן ההגירה, הרי שבני הגרעינים תורמים לאורך זמן, ולא רק שאינם פוגעים בדימוי של העיריות, אלא הם אף מעלים אותו.

הבשורה של הגרעינים התורניים היא אמנם מבטיחה ויש בידה לשנות את המציאות בעיריות הפיתוח ובכל החברה הישראלית, אך היא רחוקה מלהיות פשוטה לביצוע. בשנים האחרונות מתקיימים דיונים נוקבים על דרכם של הגרעינים ועל שאלות העומדות לפתחם יום ויום ושעה שעה.²⁰ לדעתי, ישנם מספר עקרונות שעל הגרעינים לדבוק בהם בכדי להצליח בפרוייקט חשוב זה, שכאמור, במידה לא מבוטלת, בו תלוי עתידה של מדינת ישראל. תקצר היריעה מלהכיל את התפיסה כולה, אך אנסה לגעת במספר נקודות שלדעתי הן משמעותיות ביותר להצלחתם של הגרעינים.

4.ב. "לשם מה?" - שליחות וחלוציות

התנאי הראשון בו תלויה הצלחתם של הגרעינים הוא מידת מסירות הנפש והחיבור של חבריהם אל התורה וערכיה. הרב אשלג בספרו **מתן תורה** עמד על כך שנפילתה של רוסיה הקומוניסטית היה בשל חסרון ב"לשמה" שלהם. לדעתו זה היה ההבדל היחיד בין דרכם לבין שאיפתה של היהדות:

חטא אחד חטאה האומה הזאת, והשם יתברך לא יסלח להם, והוא, כי כל העבודה הזאת, היקרה והנשאה, שהיא "ההשפעה לזולתו", שהחלו לעבוד בה, צריכה שתהיה לשם השם יתברך, ולא לשם האנושות. ומתוך שעושים עבודתם שלא לשמו יתברך, לפיכך אין להם זכות קיום מצד הטבע עצמה... בעת אשר כל שיעור העבודה ב"השפעה לזולת", מתבסס על שם החברה בלבד, הרי זה יסוד רעוע, כי מי ומה יחייב את היחיד להרבות תנועותיו, להתייגע לשם החברה? כי מעקרן יבש בלי חיות, אי אפשר לקוות הימנו לעולם שימציא כח תנועה (מוטיבציה), אפילו לאנשים מפותחים, ואין צריך לומר לאנשים בלתי מפותחים...²¹

אני מאמין כי בכך תלוי כל עתידם של הגרעינים. רק אנשים הפועלים מתוך מטען אידיאולוגי **היונק מהערך העליון של "ואהבת לרעך כמוך - אני ה'"** יוכלו לשנות את המציאות בעיריות.²² מסיבה זו יש לבנות את הגרעינים על בסיס של לימוד המשנה את האדם, את מחשבותיו ואת שאיפותיו. לכן, הפרוייקטים המרכזיים של מוסדות "ביחד" אותם הקמנו הם ישיבות הסדר (בנתיבות ובירוחם), גרעיני שירות לאומי (בנתיבות ובירוחם) ומדרשה לבנות (בנתיבות). בפרוייקטים אלו מושקעים משאבים רבים כי אנחנו מאמינים שהתנאי החשוב ביותר להצלחת כל המפעל הוא, כאמור

20. ראו למשל: אלישיב רייכנר, "פרוייקט גרעיני מחפש נוסחה", בתוך: ירחון **נקודה**, תשרי תשס"ד; הנ"ל, "גרעין קשה", **מקור ראשון**, אייר תשס"ה.

21. הרב יהודה לייב אשלג, **מתן תורה**, אור הגנוז: הוצאת אור דעת, ללא ציון שנת ההוצאה (להלן: **מתן תורה**), "השלום", עמ' ק-קא.

22. בהקשר זה אציין את דבריו של הרש"ר הירש: "ברם, לא מבחוץ יבוא תיקון לעולם, לא בכפיית שלטונות וחקיקת מחוקקים. אף לא על ידי מהפכה עולמית, המשלחת את החיה האדומה להחריד את נאות העשירים וארמונותיהם. רק המהפכה הפנימית של הרוח והנפש, רק היא תעמיד דור אנשים, המתחנכים לחובה. רק היא תגדל אותם אנשי חובה, אשר ימסרו את צוואת האב, שנאמרה על פי ה', - כתורת חיים - עד אחרון הצאצאים והנכדים: 'ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט...' (ר' שמשון רפאל הירש, **פירוש רש"ר הירש לתורה**, בראשית, יח, יט). ראו עוד: מרדכי זאב פיאריברג (עורך א' שטיינמן), **כתבי מ. ז. פיאריברג**, תל אביב: כנסת, תש"א, עמ' 85.

לעיל, תהליך התחנכות משמעותי של יציאה ממוטיבציה של יצרים למוטיבציה של יצירה, תהליך שיוביל לשליחות ואחריות על כלל ישראל ויביא לעירות הפיתוח אנשים בעלי מטען שיחזיק במשך שנים, אפילו עד גיל 54 או 86, ולא כמו בכדיחה הידועה של מאָהד גרמניה, אוטו פון ביסמרק (-1815 1898): "מי שאינו סוציאליסט עד גיל 20 - סימן שאין לו לב. מי שעבר את גיל 20 ונשאר סוציאליסט - סימן שאין לו מח". אמונתי היא שאנשים הפועלים מתוך מניעים כאלו יזכו גם לאיכות חיים רוחנית וחברתית, הן בפן האישי והן בפן החברתי.

חשוב להדגיש שהחינוך לשליחות וחלוציות אסור שיסתיים עם תום הלימוד ישיבה, השירות הלאומי או המדרשה. ההתחנכות חייבת להימשך גם בשלב של הגרעין התורני. מרוץ החיים של כולנו עמוס ושוקק, ועלול לסחוף אותנו לחיים של בורגנות וחומרנות. הפרנסה, הקריירה, הילדים, וחי הזוגיות, דורשים מהאדם אנרגיות רבות, וכדי לא לאבד את הבערה הפנימית, את התסיסה הרוחנית והאידיאליסטית, הוא חייב ללמוד תורה, כמאמר הגמרא: "גדול תלמוד - שמביא לידי למעשה"²³. בני הגרעינים חייבים להמשיך ללמוד לאורך כל חייהם כדי להישאר מחוברים לעולם הדתי והערכי אשר יצרו בישיבה או במדרשה.

ברור שלימוד זה חייב להמשיך לעסוק גם בסוגיות הליבה ולימוד "תורת ארץ ישראל", כדברי הרב קוק: תורת ארץ ישראל עוסקת "בדברים שיש בהם גודל ורעננות" שמטרתם "להסיר את הבורות של החלק המדעי והפנימי שבתורה. זהו החלק הנשגב של כל ענייני הלב התלוי ברגשות בדעות ובאמונות..."²⁴. לימוד כזה הוא התנאי להמשך חיים של תורה, של חסד ושל שליחות.

ג. יצירת קבוצה אינטגרטיבית

ערך מרכזי נוסף בגרעינים התורניים הוא הקבוצה. ערך הקבוצה הוא מרכזי ממספר סיבות: ראשית, לקבוצה חשיבות רבה מבחינת חברי הגרעין עצמם. הקבוצה מחזקת את חבריה ונותנת לחברי הגרעין "גב רוחני". הלימוד הוא המלבה את הבערה הפנימית, והקבוצה היא השומרת על הלהבות שלא יכבו מהמים הרבים המאיימים: העבודה, הבית, העייפות ובעיקר החברה הסובבת שערכיה ושאפוזיה הם בדרך כלל שונים, ולעתים אף הפוכים. הרמב"ם עמד על כוחה של הקבוצה בהקשר זה:

דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר ריעיו וחבריו נוהג כמנהג אנשי מדינתו, לפיכך צריך אדם להתחבר לצדיקים ולישב אצל החכמים תמיד כדי שילמוד ממעשיהם, ויתרחק מן הרשעים ההולכים בחשך כדי שלא ילמוד ממעשיהם.²⁵

כך מאפשרת החברה לאדם להחזיק באידיאלים גם כאשר עומדים מולו גלים של ציניות, ובכך היא מאפשרת לאדם להמשיך ולחלום על תיקון עולם במלכות שדי גם בגיל מבוגר. בנוסף לכך, יש בכוחה של החברה בכדי להשפיע על ערכיו של האדם. השפעתה של קבוצה היא כה משמעותית עד שלפי הרב אשלג כח הבחירה של האדם מתמצה בעיקרו בבחירתו בקבוצה ה"נכונה". כדבריו:

המתאמץ בימי חייו, ובוחר בכל פעם בסביבה טובה יותר, הרי הוא ראוי לשבח ולשכר. וגם כאן, לא מטעם מחשבותיו ומעשיו הטובים, הבאים לו בהכרח, בלי

23. בבלי, קידושין, מ ע"ב.

24. מאמרי הראייה, תורת ארץ ישראל עמ' 79-78.

25. משנה תורה, הלכות דעות, פרק ו, הלכה א.

בחירתו, אלא מטעם ההתאמצות לרכוש לו סביבה טובה, המביאתו לידי המחשבות והמעשים האלו.²⁶

אמנם, מעבר לערך של הקבוצה מהבחינה הפנים-קבוצתית, הרי שיש לה גם משמעויות מבחינת העשייה של הגרעינים בעיירות. ההבדל בין יחידים הפועלים בעיירת פיתוח או בכל מקום אחר לקבוצה הפועלת בה הוא עצום. הבדל זה נעוץ בעיקרו לא רק בסיבה כמותית אלא גם ובעיקר בסיבה איכותית-מהותית.

לפי התיאוריה הפסיכולוגית של אלפרד אדלר, המניע המרכזי של בני האדם הוא הרצון להשתייך לחברה. לדבריו, הדבר הכי חשוב לאדם הוא להרגיש שייך לקבוצה, לחיות בחברה בה הוא מרגיש בנוח והוא זוכה להערכה, לכבוד ולביטחון. לכן, על ידי יצירת חברה אינטגרטיבית איכותית שטוב וכיף לחיות בה ושנאשים ירצו להצטרף אליה נוכל להביא להישארותם של צעירים רבים ממרכז הארץ ושל המשפחות החזקות בעיירות. החברה המודרנית, שבין הערכים המובילים שלה יש "מקום של כבוד" לערכים כמו פרטיות, אינדיבידואליות, תחרות והצלחה כספית ומעמדית, מקשה מאוד על יצירת חברה מגובשת.

אם נצליח לבנות חברה שיש בה פחות צביעות, לשון הרע ותחרות, ויותר אחווה ואהבה, אנשים רבים ירצו מאוד להצטרף ולהשתייך אליה באופן טבעי. רק כך אפשר לשבור, לדעתי, את המעגל הסגור אליו נקלעו עיירות הפיתוח. יתרה מכך - בדרך זו אפשר לחולל שינוי של ממש בתחום החינוך בעיירות.

אחד הגורמים החשובים והמשפיעים ביותר בחינוך הוא דמותו של הגיבור החברתי. הגיבור החברתי הוא מעין האידיאל החינוכי של החברה, והאדם שזוכה להערכה המרבית בחברה. מידת ההערכה של אדם בחברה נמדדת לפי הרמה בה הוא מתקרב לדמותו של הגיבור החברתי. בחברה שהגיבור החברתי שלה הוא כדורגלן, זמר או דוגמנית (וכך הדבר בחברות מודרניות רבות), הרי שלכיוונים אלו יהיה קל מאוד ליצור מוטיבציה אצל הנוער להתאמץ להשקיע ולהגיע להישגים. לשם כולם ישאפו, ועל פי "ערכים" אלו הם ימדדו את עצמם.

לכן, דרך יצירת קבוצה טובה ומגובשת שערכיה שונים מהערכים המערביים שהוזכרו לעיל (קבוצה בה הגיבור החברתי הוא אדם דתי, בעל מידות, לומד, ערכי ואידיאליסט) נוכל לחולל שינוי גדול, ובלבד שהחברה תהיה אינטגרטיבית ותאפשר לנוער להרגיש שיש לו סיכוי להשתלב ולהשתייך לקבוצה הטובה הזאת. הגיבור החברתי החדש הוא כלי חינוך משמעותי ביותר (וכמובן אין גיבור חברתי שונה בלי קבוצה שונה), ולדעתי השימוש המושכל בו הוא הדרך המרכזית לחולל מהפכה חברתית במדינה בכלל ובעיירות הפיתוח בפרט.

אין ספק שיצירת קבוצה אינטגרטיבית אינה משימה פשוטה כלל וכלל. מדינת ישראל העמידה בארבעים השנים האחרונות את תוכנית האינטגרציה בראש סולם העדיפויות וההשקעות, על מנת לפתור את בעיות הפערים והניכור בחברה הישראלית, אך לדעת רוב המומחים התוכנית נכשלה בגדול. בקבוצות אידיאליסטיות הקושי עלול להיות גדול עוד יותר. באופן פשוט יש סתירה בין מושג החלוציות למושג האינטגרציה. הקבוצה החלוצית הערכית שעברה תהליך חינוכי משמעותי עלולה להתפס על ידי מי שלא למד את השפה שלה ולא עבר את התהליך החינוכי הזה, כקבוצה סגורה ואליטיסטית, בעלת שפה זרה ושונה. לעומת זאת, אינטגרציה משמעותה שילוב של אנשים מחתך אוכלוסייה רחב ופתיחות לקבל את השונה.

26. מתן תורה, "מאמר החירות", עמ' קל-קלא.

אם כן, כיצד עושים זאת? כיצד יוצרים קבוצה חלוצית שתהיה פתוחה לקבל אנשים אחרים ושתוכל לתת למצטרפים מבחון מקום כשווים בן שווים, מקום בו הם יוכלו להרגיש מוערכים ושייכים? אני מאמין שלמרות הפרדוקסאליות שבכך, ככל שבני הגרעינים יחיו יותר את האידיאלים שלהם כך תתאפשר יותר האינטגרציה. ככל שהם יצליחו לחנך את עצמם לחיות יותר לשם שמיים, לחיות חיים יותר אלטרואיסטים, או, בלשון החסידים, "להפוך את האני לאין"²⁷, כך יהיה לאינטגרציה יותר סיכוי להצליח.

לכאורה זהו פרדוקס, שהרי ככל שאנשים יותר יפנימו את העקרונות הללו הרי שהם יהיו יותר שונים, השפה הפנימית שלהם תתעצם, והיכולת שלהם ושל בני העירות ליצור קהילה משותפת ושפה משותפת תקטן. אך לדעתי אין פה באמת סתירה, מכיון שככל שאנשים יהיו יותר אידיאליסטיים, יותר ערכיים, הרי שהחברה שהם ייצרו תהיה יותר עדינה, ענווה, אכפתית ואוהבת, וממילא יותר פתוחה ומאפשרת לאדם מבחון להצטרף. כמו-כן, חברה כזאת תהיה בעלת כח משיכה גדול יותר, שכן כאמור לעיל, לחברה איכותית, שחבריה בעלי מידות טובות, סביר שאנשים רבים ירצו להצטרף.

ד. שיטת המעגלים

לשני עקרונות בסיסיים אלו - הלימוד והקבוצה - יש לצרף מושג נוסף, שהוא יותר דרך מאשר עיקרון, למרות שבבסיסו תפיסה רעיונית עקרונית. זהו מושג שאני נוהג לכנותו בשם "שיטת המעגלים". שיטה זו היא דרך התמודדות נוספת עם הפרדוקס הטמון במושג "קבוצה אינטגרטיבית".

ביסוד השיטה עומדת העובדה כי אפשר לחלק את החברה כולה למעגלים לפי רמתם הרוחנית והערכית. עקרון זה ניתן להחיל על כל חברה שהיא. האר"י עמד על כך, על דרך המליצה, שהמילה "צבור" היא נוטריקון של צדיקים, בינוניים, ורשעים. ואכן, כל ציבור מכיל בתוכו אוכלוסיות שונות ברמות שונות. לפי תפיסתי, כל מעגל יכול להשפיע על שני המעגלים שמתחתיו, ובמילים אחרות: היכולת של חבר גרעין תורני להשפיע השפעה ממשית על ילד ממשפחה הרוסה היא לא גדולה, לעומת היכולת שלו להשפיע על בן למשפחה חזקה מהעיריה.

שיטה זו גם מתמודדת עם הפרדוקס בו עסקנו לעיל. כאשר עובדים לפי שיטת המעגלים, ופונים בעיקר למשפחות החזקות בעיריה, שהפערים בניהם לבין חברי הגרעינים קטנים, הרי שיגדל הסיכוי שבני העיריה יצטרפו לקהילה וירגישו שייכים אליה, שהרי כדי ליצור אינטגרציה ותחושת שוויון יש צורך בכך שלא יהיו פערים גדולים בין חברי הקבוצה. ישנו יתרון נוסף לפנייה למשפחות החזקות בעירות. משפחות אלה מהוות בדרך כלל סוג של מנהיגות ודמויות הזדהות בעיריה, ושינוי שמתחולל בקרב ההנהגה עשוי לחלחל עם הזמן לציבורים רחבים יותר.

מסיבה זו אני מאמין כי על בני הגרעינים לעבוד בעיקר עם המשפחות החזקות בעירות, ונדייק: יש לעבוד בעיקר עם הנוער של המשפחות החזקות, שכן בעיקר בגיל הנעורים, בו בני אדם מתעצבים ומחפשים את זהותם, אפשר ליצור שינוי משמעותי באורח החיים, ואילו בשלב מאוחר יותר, הדבר כבר קשה הרבה יותר. הבנה של נקודה זו מובילה להבנת כוחו העצום של הנוער בשנות העשרים (בישיבה, בשירות לאומי, במדרשה, באוניברסיטה וכו'). בשלב זה הנוער קרוב יותר בגיל ובמעמד,

27. עיינו: ר' יעקב פרידמן (מהוסיאטין), אהלי יעקב, ירושלים: ביה"כ אדמו"ר הוסיאטין - תל אביב, תשס"ו, פרשת תרומה, עמ' ריז.

לנוער המקומי החזק, וממילא היכולת של הנוער ליצור קשרי חברות ולהוות דמויות הזדהות גדולה יותר.

גישה זו קוראת לחזק את העיסוק ביצירת קשרים עם הנוער החזק של העיירות. כמובן, בני הגרעינים נדרשים להשפיע גם בדרכים אחרות - בשכנות טובה, בחיזוק תחומי התעסוקה בהם עוסקים, בשיפור מערכת החינוך בעיר ובעוד פעולות רבות שנכנסות תחת הכותרת קידוש ה', וכל זאת בדרך חיים של ישרות, ענווה ואהבה בבחינת "אוהב את הבריות ומקרבן לתורה".²⁸ אך את עיקר המאמצים יש להפנות ליצירת קשרי חברות משמעותיים עם בני הנוער החזקים בעיירות, שחלקם יובילו להצטרפות מלאה של בני הנוער לקבוצה ולגרעין, וממילא גם להפנמת ערכיה.

אסיים במשאלה שהנוער הנפלא שלנו במוסדותינו הרבים יבין ויפנים את גודל האתגר ואת החשיבות העצומה (עבור כל אחד מאיתנו בפרט ועבור החברה הישראלית בכלל) שיש לדרך חיים זו, דרך חיים של תלמוד תמידי ומיוחד המביא לידי מעשה תמידי ומיוחד, של כפירה בעבודה זרה ובעבודת עגל הזהב, ושל דבקות בקב"ה ובמידותיו, תלמוד המביא לשליחות תמידית ומיוחדת של "עשיית חסד ומשפט וצדקה בארץ".²⁹ אם נצליח במשימה קדושה זו נזכה להגדיל (ולהנחיל) תורה זו לצבורים רבים שיעלו ביחד אל הר ה' לקיים את התורה הנפלאה הזו, ונזכה לגאולה קרובה.

28. משנה, אבות, א, יב.

29. עיינו: מורה נבוכים, חלק ג, סוף פרק נד.